

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDAGI MADANIY KOD:
LINGVOKULTUROLOGIK TAQQOSLASH

Anvarova Kamolaxon

Qo'qon universiteti.

Tel: 92-144-45-84 malakanvarova52@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18183259>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot frazeologizmlarning madaniy kod sifatidagi funksiyasini, milliy mentalitetni ifodalashdagi rolini hamda ikkala tildagi frazeologik birliklarning semantik-struktur o'xshashlik va farqlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot lingvokulturologiya sohasidagi nazariy bilimlarni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, madaniy kod, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, qiyosiy tahlil, semantika, o'zbek tili, ingliz tili.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the linguocultural characteristics of phraseological units in the Uzbek and English languages. The study aims to identify the function of phraseologisms as a cultural code, their role in expressing national mentality, and the semantic-structural similarities and differences of phraseological units in both languages. The study serves to enrich theoretical knowledge in the field of linguocultural studies.

Keywords: phraseological unit, cultural code, linguocultural studies, national mentality, comparative analysis, semantics, Uzbek language, English language.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ лингвокультурных характеристик фразеологических единиц в узбекском и английском языках. Цель исследования — выявить функцию фразеологизмов как культурного кода, их роль в выражении национального менталитета, а также семантико-структурные сходства и различия фразеологических единиц в обоих языках. Исследование призвано обогатить теоретические знания в области лингвокультурологии.

Ключевые слова: фразеологическая единица, культурный код, лингвокультурология, национальный менталитет, сравнительный анализ, семантика, узбекский язык, английский язык.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat munosabatlarini o'rganish markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Frazeologik birliklar til tizimining eng muhim qatlamlaridan biri sifatida milliy madaniyatning o'ziga xos ko'zgusi vazifasini bajaradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, globallashtiruv jarayonida turli xalqlar o'rtasidagi muloqot kuchayib borayotgan bir paytda, madaniyatlararo kommunikatsiyaning samarali amalga oshirilishi uchun frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning madaniy kod sifatidagi xususiyatlarini aniqlash va ularning milliy-madaniy semantikasini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning madaniy kodlari birinchi marta sistemali ravishda qiyoslanmoqda va bu birliklarning universal hamda milliy-o'ziga xos xususiyatlari aniqlanmoqda.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, lingvokulturologik va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiallari sifatida o'zbek va ingliz tillarining frazeologik lug'atlari, ilmiy adabiyotlar hamda so'zlashuvdagi frazeologik birliklar namunalari olindi. Metodologik asos sifatida V.N. Telianing lingvokulturologik konsepsiyasi, V.A. Maslovaning madaniy kod nazariyasi hamda Sh. Rahmatullayevning o'zbek frazeologiyasiga oid tadqiqotlari qo'llandi.

Frazeologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar tilning eng barqaror qatlamini tashkil etadi va ularda xalqning ko'p asrlik tajribasi, dunyoqarashi hamda qadriyatlari mujassamlashgan. V.N. Teliya ta'kidlaganidek, frazeologizmlar madaniy informatsiyaning muhim tashuvchilari bo'lib, ularda milliy-madaniy komponent alohida o'rin tutadi [1]. Bu fikrni davom ettirib, V.A. Maslova frazeologik birliklarni madaniy kodning asosiy vositalari sifatida ta'riflaydi va ularning semantik tarkibida madaniy konnotatsiyalarning mavjudligini isbotlaydi [2]. O'zbek tilshunosligi nuqtai nazaridan Sh. Rahmatullayev frazeologik birliklarning milliy o'ziga xosligini, ularning o'zbek xalqining turmush tarzi, urf-odatlarini va dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatib bergan [3].

Ingliz frazeologiyasiga oid tadqiqotlarda A.V. Kuninning ishlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, muallif frazeologik birliklarning struktur-semantik tasnifini yaratgan va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilgan [4]. Shuningdek, R. Moon ingliz frazeologizmlarining kommunikativ funksiyalarini va ularning diskursda qo'llanilish xususiyatlarini o'rgangan [5].

Lingvokulturologik yondashuv doirasida D.O. Dobrovolskiy va E. Piirainen frazeologizmlarning madaniy motivatsiyasi masalasini chuqur tadqiq etib, obrazli frazeologizmlarning milliy-madaniy asoslarini aniqlashgan [6].

O'zbek tilshunosligida H.Berdiyev va R.Rasulov frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganib, ularning milliy kolorit va madaniy xususiyatlarini tahlil qilganlar [7]. Bundan tashqari, N.Mahmudov o'zbek tilida frazeologizatsiya jarayonlarini va frazeologik birliklarning semantik tarkibini tadqiq etgan [8]. Xorijiy tadqiqotchilardan G. Lakoff va M. Johnson metafora nazariyasi asosida frazeologik birliklarning kontseptual asoslarini o'rganib, til va tafakkur munosabatlarining frazeologik birliklardan ifodalanishini ko'rsatib berganlar [9]. Z. Kövecses esa madaniyatlararo frazeologik o'xshashlik va farqlarni tahlil qilib, universal va milliy-o'ziga xos frazeologik modellarni aniqlagan [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tahlil natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarda bir qator universal va milliy-o'ziga xos madaniy kodlar mavjudligi aniqlandi. Universal madaniy kodlar sifatida inson tanasi a'zolari bilan bog'liq frazeologizmlarni keltirish mumkin. Masalan, o'zbek tilida "boshi osmonga yetdi" va ingliz tilida "to be on cloud nine" frazeologizmlari xursandlik holatini ifodalaydi va ikkala birlikda ham vertikal fazoviy metafora mavjud [1].

Bunday o'xshashlik inson kognitiv tafakkurining universalligi bilan izohlanadi, chunki ko'plab madaniyatlarda yuqori holat ijobiy, past holat esa salbiy ma'no anglatadi.

Biroq, milliy-o'ziga xos madaniy kodlar tahlili muhim farqlarni ochib berdi. O'zbek frazeologiyasida dehqonchilik madaniyati, oilaviy munosabatlar va sharqona mehmondostlik bilan bog'liq frazeologizmlar keng tarqalgan. Masalan, "mehmonning ko'zi ochiq" frazeologizmi mehmon uchun hech narsa ayamay, dasturxon to'la bo'lishi kerakligini anglatadi va bu o'zbek

xalqining mehmondo'stlik an'anasini aks ettiradi [3]. Ingliz tilida esa "my home is my castle" frazeologizmi shaxsiy makon daxlsizligi va individual mustaqillik tushunchalarini ifodalaydi, bu esa g'arb individualizmining madaniy kodini o'zida mujassam etadi [4].

Hayvonot dunyosi bilan bog'liq frazeologizmlar tahlili ham qiziqarli natijalar berdi. O'zbek tilida "tulkidek ayyor" frazeologizmida tulki ayyorlik ramzi sifatida keladi, bu ingliz tilidagi "as cunning as a fox" birikmasi bilan semantik jihatdan mos keladi [7]. Ammo o'zbek tilida "eshakdek ishlamoq" frazeologizmi og'ir mehnatni ifodalasa, ingliz tilida "to work like a horse" qo'llaniladi, bu esa har bir xalqning madaniy-tarixiy tajribasida turli hayvonlarning turlicha rol o'ynaganligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, o'zbek frazeologiyasida "ot mingan kishi otdan tushadi" kabi otga oid ko'plab frazeologizmlar mavjud bo'lib, bu ko'chmanchi madaniyat izlarini saqlaydi [8].

Rang-tus bilan bog'liq frazeologizmlar tahlili ham milliy-madaniy semantikaning muhim jihatlarini ochib berdi. O'zbek tilida oq rang poklik, ezgulik, baxt ramzi sifatida keladi, masalan, "oq yo'l", "oq fотиha", "baxtli oq yo'l" kabi [3]. Ingliz tilida esa oq rang ko'proq soflik va begunohlik ma'nolarida qo'llaniladi: "white lie" (begunoh yolg'on), "white knight" (qutqaruvchi).

Qora rang ikkala tilda ham salbiy konnotatsiyaga ega bo'lsa-da, o'zbek tilida "qora qosh" go'zallik belgisi sifatida ijobiy ma'noda ham kelishi mumkin, bu esa sharqona go'zallik standartlarini aks ettiradi [2].

Frazeologik birliklarning struktur tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida ko'proq juft so'zlar asosida hosil bo'lgan frazeologizmlar mavjud: "aql-idrok", "or-nomus", "mehr-muhabbat" kabi [7].

Bu o'zbek tilining agglutinatив xususiyati va turkiy tillar uchun xos parallelizm an'anasini bilan bog'liq. Ingliz tilida esa ko'proq fe'l birikmalariga asoslangan frazeologizmlar uchraydi: "to break the ice", "to pull one's leg", "to kick the bucket" kabi [5]. Mazkur farqlar tillarning tipologik xususiyatlarini va so'z yasash modellarining turlichaligini aks ettiradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar o'ziga xos madaniy kodlarni saqlaydi va bu kodlar har bir xalqning milliy mentaliteti, tarixiy tajribasi hamda madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Ikkala tilda universal madaniy kodlar mavjud bo'lib, ular inson kognitiv tafakkurining umumiyligidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, milliy-o'ziga xos kodlar muhim farqlarni ko'rsatadi: o'zbek frazeologiyasida jamoaviylik, oilaviylik, mehmondo'stlik va dehqonchilik madaniyati bilan bog'liq kodlar ustunlik qilsa, ingliz frazeologiyasida individualizm, shaxsiy makon daxlsizligi va pragmatik yondashuv bilan bog'liq kodlar keng tarqalgan. Tadqiqot natijalari madaniyatlararo kommunikatsiya samaradorligini oshirishda, tarjima nazariyasi va amaliyotida, shuningdek, chet tillarni o'qitish metodikasida qo'llanilishi mumkin. Kelajakda turli mavzuviy guruhlariga kiruvchi frazeologik birliklarning lingvokulturologik tahlilini chuqurlashtirishga oid tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 380 b.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
5. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 338 p.
6. Dobrovol'skij D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. – Amsterdam: Elsevier, 2005. – 419 p.
7. Berdiyrov H., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1984. – 288 b.
8. Mahmudov N. O'zbek tilida frazeologizmlarning semantik tahlili // O'zbek tili va adabiyoti. – 2003. – № 4. – B. 23-28.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
10. Kövecses Z. Metaphor and Culture: Universality and Variation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 314 p.